

Farkas Mária

Társadalmi tőke a neveléstudományban

A popularizálódás kockázatától övezve és szakmai viták keretében, de tagadhatatlanul átütő erővel hat napjaink társadalomtudományi gondolkodására a társadalmi tőke fogalma, amely a nyolcvanas évek óta számos tudományterületen felbukkant, s a legutóbb Peter Berger tanulmánykötetének egyik központi szervező kategóriájaként jelent meg (*Peter L. Berger – Gordon Redding (eds.): The Hidden Form of Capital. Spiritual Influences in Societal Progress. Anthem, London, 2010*), akinek konstruktivista köpönyegéből az elmúlt fél évszázad társadalomról való gondolkodása bújt elő. Pusztai Gabriella, *A társadalmi tőke és az iskola* című könyv szerzője szerint e tőkefajta működésének megfigyelése sorsfordító erővel rendezi át azt, amit az iskola, az oktatás világáról, az oktatási rendszer egyénre gyakorolt hatásáról szerepelt az eddigi tanulmányokban. Jelen monográfia egyrészt a fogalom elméleti tisztázását vállalja, másrészt egy empirikus kutatássorozatot mutat be a jelenség megragadására.

Pusztai Gabriella az *Iskola és közösség* című művével szerzett ismertséget a szakmában, amelynek jelentősége, hogy az iskolafenntartó szektorok tanulói közötti teljesítménykülönbségek tanulmányozásakor a kapcsolati erőforrások tanulmányi pályafutásra gyakorolt döntő hatására derített fényt. Az azonos társadalmi háttérű tanulók iskolai eredményességét összevetve felismerte, hogy az is-

kolaközösségek tanulói és szülői kapcsolathálóinak összetétele nem mindig azáltal hat pozitívan, ha a magasan iskolázott szülők gyerekei többségben vannak, hanem annak is jótékony hatása lehet, ha minél többen tartoznak stabil, kohéziós, lelkiismeretes munkavégzésre, magas szintű iskolai teljesítményre ösztönző, s a veszélyes, deviáns magatartástól visszatartó kapcsolathálókhoz. Az így kialakuló normabiztonságból az alacsonyabb státusú tanulók látványosan profitálnak a felekezeti iskolákban még akkor is, ha ők maguk nem kötődnek közvetlenül a valóságosság mentén szerveződő kapcsolathálókhoz.

A társadalmi tőke és az iskola című könyvében a szerző arra a kérdésre keresett választ, hogy a különböző fenntartású iskolákban milyen kapcsolati erőforrások képesek arra, hogy megalapozzák ezt a normabiztonságot és az ösztönző légkört. Miért különösen fontos ez a hazai oktatási rendszerben? Még a tanárok körében is általánosan elterjedt az a nézet, hogy az iskolai pályafutást elsősorban az egyes tanulók családi háttere, kulturális útravalója határozza meg, s az eltérő tanulmányi eredmények háttérében a szülők társadalmi helyzetének, iskolázottságának, műveltségének, ambícióinak egyenlőtlen társadalmi eloszlása áll. Ez a magyarázat nemcsak a közvéleményben, hanem a szakirodalomban is dominál. Az oktatáskutatók feladata azonban megkeresni

azokat a tényezőket, amelyek képesek ezt a szigorú determinizmust módosítani. Magyarországon, ahol a társadalom alacsonyan iskolázott rétegeiből kikerülő tanulók aránya gyorsabban nő, s az iskolák társadalmának térbeli, regionális különbségei óriásiak, a különböző társadalmi státusú tanulók mindenki számára előnyös elrendezésével nem lehet megoldani az összes iskola problémáját. Jelen könyv arra mutat rá, hogy vannak másfajta erőforrások, amelyek elvileg minden iskolában elérhetőek, s nem a szülő-társadalom bizalmatlanságát és az oktatáspolitikai intézkedések kijátszását idézik elő.

A társadalmi tőke fogalom sokféle definíciója vált ismertté, azonban Pusztai szerint az európai neveléstudományi gondolkodást a James Samuel Coleman amerikai oktatáskutatótól származó koncepció újíthatja meg. A szerző érdeme, hogy az oktatáskutatás nemzetközi diskurzusában előforduló sokféle társadalmi tőke-definíciót elemezve azonosítja az elméletalkotó eredeti koncepciójának megfelelő értelmezéseket. Rámutat, hogy nem egyszerűen speciális fogalom-meghatározással állunk szemben, hanem határozott társadalom-elmélet képezi az alapokat, amely szerint az iskolában lezajló folyamatok nem interpretálhatók individuális szinten, mert az egyes tanulók iskolaválasztása illetve iskolai teljesítménye nemcsak a vertikális társadalmi struktúrában elfoglalt helyzet és az egyéni döntések eredménye, hanem erőteljesen módosítja ezeket a konkrét társadalmi környezet egyéni magatartásra gyakorolt hatása.

A szerző abban az oktatáskutatói műhelyben érett kutatóvá, amely szerint az oktatás az egyes régiókban speciális kihívásokra válaszol, ezért azt a kérdést is vizsgálja, hogy a különböző oktatási rendszerek között milyen szerepmegosztás alakult ki az iskolafenntartói szektorok között. A könyv-

ben bemutatott empirikus vizsgálatok lényegében a reprodukciós teória és a társadalmi tőke elmélet összehasonlító tesztelését szolgálják három ország határmenti, kettős periféria-helyzettel jellemezhető régióiban. Lényeges megállapításnak tekintjük, az iskolafenntartói státus önmagában egyik oktatási rendszerben sem garantálja a hatékonyságot, sokkal inkább az iskolai kapcsolati struktúrák szolgáltatnak magyarázatot az eredményességre.

Az iskolai kapcsolati dimenziók (diák-szülő, tanár-diák, tanár-szülő, szülő-szülő, diák-diák) hatásának elemzése az iskolai folyamatok figyelemreméltó vonásait tárta fel. Noha a vallásgyakorló tanulók gyakori előfordulása az iskolai kontextusban minden szektorban pozitív irányba mozdítja el az iskolai közösségben uralkodó, elkötelezett tanulást támogató normákat, az is világossá válik, hogy a kapcsolati erőforrások reprodukciós determinizmust kompenzáló ereje a fenntartói szektortól függetlenül érvényesülhet az iskolákban. A kontaktusok legfontosabbika a tanárok diákok közötti kapcsolat. Az oktatáspolitikusok számára megfontolandó eredmény az, hogy a sokdimenziós kapcsolat rétegei közül a személyes, nem tantárgyi jellegű kommunikáció, a magánéleti problémák és jövőtervek megbeszélésének és a személyes törődés élményének a szűkebben értelmezett szakmai kontaktusnál lényegesen nagyobb a befolyása. Az elemzésből fény derült arra, hogy azokban az iskolákban, ahol a tanárok ilyen jellegű, diákok felé való odafordulása átlagon felüli mértékű, a hátrányosabb helyzetű tanulók is jobban teljesítenek.

A kutatás eredményei közül kiemelkedik az a tapasztalat, hogy erős a hatása az extrakurrikuláris elfoglaltságoknak, a heti rendszerességgel szervezett kis létszámú, s nem közvetlenül a tanulmányi munkát támogató, választható alkalmaknak, az

intézmények által szervezett szabadidős közösségi programoknak és a kollégiumi nevelésnek. A szerző a hatásuk erősségét azzal magyarázza, hogy ezek az alkal- mak jelentős mennyiségű tanár-diák és diák-diák interakcióra adnak alkalmat. Az alacsonyabb státusú diákok iskolai előme- netelét leginkább azokban az iskolákban tapasztalta a szerző, ahol az átlagnál jó- val gyakoribbak a hétvégi programok és a többnapos kirándulások, valamint a prog- ramok között gyakrabban fordulnak elő munkaigényes, a tanárok, a diákok és al- kalmassint a szülők részéről több előkészítést, önkéntes munkát és figyelmet igénylő programok.

A mű végső soron arra a kérdésre kere- si a választ, hogy honnan lehet odavará- zsolni a jó tanulmányi teljesítmény iránti elkötelezettséget az iskolai kontextusba. Az eredmények szerint nem a magasan is- kolázott szülők gyakorisága, sokkal inkább a naponta megélt kulturális összetartozás élményét adó iskola képes ennek otthont adni. Ami az iskolák társadalmi kompozíci- óját illeti, a kisebbségi és a felekezeti isko- lák szélesebb társadalmi rétegeket befo- gadó intézményeknek bizonyultak, míg a

többségi és nem felekezeti fenntartásúak társadalmi háttere rendkívül kasztoso- dott volt. Úgy tűnik, ha egy iskola kulturá- lis (etnikum, vallás) alapon szerveződik, szükségszerűen nem vertikális társadalmi státusszempontok, hanem az adott kultú- rához tartozás szempontjai dominálnak a rekrutációjánál, s kevésbé van jelen az ok- tatási rendszer összeteljesítményét erősen fékező szegregáció.

Pusztai monográfiájában nemcsak a kap- csolati erőforrások közvetlen, hanem a hosszú távú hatásai is megmértetnek. Eredményei szerint még a felsőoktatási szereplést, sőt a munkába állással kap- csolatos elképzeléseket is befolyásolja a kapcsolat-gazdag középiskolai környezet. Ezen a ponton túllépünk az iskolarendszer egyéni karrierre gyakorolt hatásain, s össz- társadalmi szempontból is égetően fontos jelenség változását figyelhetjük meg. A szerző felsőoktatásban végzett újabb vizs- gálatai pedig már abban az irányban tá- jékozódnak, hogy a hallgatói kapcsolatok hálójában létrejövő vélekedés és magatar- tás egy-egy kontextusa hogyan formálja a hallgatók továbbtanulásról és munkába állásról alkotott nézeteit.

(Pusztai Gabriella: A társadalmi tőke és az iskola. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2009)